

جایگاه مسئله پژوهش در حوزه از نگاه مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)

سعاده حسینی شکوه^۱، محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ سطح سه (کارشناسی ارشد) کلام اسلامی، معاون پژوهش مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (س)، اهواز، مدرّس و پژوهشگر

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر

چکیده

اهمیتی که در انتخاب این موضوع صورت گرفته به این دلیل که آیا تاکنون آسیب شناسی انجام شده که مشخص شود علل و عوامل کم رنگ شدن مباحث پژوهشی و تحقیقی در حوزه چیست و چرا فقط عده کمی از طلاب جوان ما روحیه پژوهشی و پژوهش محوری را در خود رشد داده اند. بررسی این مشکلات و در ادامه، ارائه راحل آن ها وظیفه کیست و چگونه می توان این ضایعه بس دردناک را از حوزه ها ریشه کن کرد. در این باره رهبر معظم انقلاب توصیه هایی کرده اند: «در رویارویی با مشکلات و نیازها و کمبودهای عرصه تحقیق، باید به دوراز سراسیمگی، به تفکر و برنامه ریزی پرداخت و این کار را عمدتاً وظیفه مدیریت حوزه علمیه دانستند.» عنوانی که برای این پژوهش انتخاب شده «جایگاه پژوهش در حوزه از نگاه مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)» است. روش تحقیق به کار برده در این مقاله به صورت تجربه و عملی است. در این تحقیق به این عناوین از جمله پژوهش در اسلام (ارزش پژوهش، منزلت پژوهشگر و...)، ضرورت و اهمیت پژوهش در اسلام و قرآن، نقش علم و پژوهش در بیانیه گام دوم انقلاب (دانش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور و...)، پژوهش های حوزوی در نگاه رهبری (هدف گذاری در پژوهش، التفات به مسائل روز و...) اشاره شد. مهم ترین نتایج به دست آمده از این تحقیق بایستی آسیب شناسی ها و مشکلات را رفع کرد و روحیه پژوهشی در طلاب پرورش داد تا یک طلبه محقق و پژوهش محور در حوزه به وجود آورد.

واژه های کلیدی: مسئله پژوهش، مقام معظم رهبری، جایگاه، ضرورت

مقدمه

بدون شک یکی از مهم ترین مسائلی که فقدان آن محسوس و جایگاه کاملاً متزلزل و ضعیف آن در حوزه های علمیه ما به طور واضحی مشهود است بحث پژوهش و در کنار آن مقوله نوآوری است. لازمه تجدد و نوآوری، پژوهش و بررسی است. اهمیت و جایگاه پژوهش در هر علمی بر کسی پوشیده نیست. حوزه نیز به عنوان طلایه دار هدایت و پرچم دار معرفی دین مبین اسلام به عنوان یکی از اصلی ترین علوم انسانی از این قاعده مستثنی نیست و نخواهد بود. اگر بخواهیم در یک کلام جایگاه و اهمیت پژوهش را در حوزه های علمیه مشخص کنیم باید به این کلام نغز از مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) اشاره کنیم. ایشان فرمودند: «عصر تحقیق و پژوهش در همه جا به صورت یک اصل در مجموعه کارها و فعالیت های حوزه باید مورد توجه قرار گیرد». امروزه پیشرفت سرسام آور علم و تکنولوژی و اختراعات و اکتشافات در زمینه های گوناگون و بخصوص در فن آوری های نوین، به بحث تحقیق و پژوهش علوم سرعت چشمگیری بخشیده است. ابزارهای نو و پیشرفته در هر علمی مسیر کنکاو و جستجو را بیش از گذشته برای دانش پژوهان آن هموار ساخته و همین مسئله سبب دسترسی آسان به منابع معرفتی، علوم و یافته های علمی شده است به گونه ای که امروزه به راحتی می توانید حجم عظیمی از اطلاعات را به دست آورید. حال سؤال مهم و کلیدی اینجاست که حوزه های علمیه و متولیان آن تاکنون چه راهکارهایی برای برجسته سازی و اهتمام به مسئله پژوهش اندیشیده اند. ضرورت و دلیل انتخاب این مسئله به این دلیل است که تا به جواب سؤال در حال یا آینده رسید که متأسفانه در حوزه های ما چیزی که به چشم می خورد بحث موازی کاری و انجام تحقیقات تکراری است. بسیاری از پژوهش های انجام شده توسط بخش های دیگری از حوزه نیز انجام می شود و تمرکز بر مباحثی که خلأ آن در جامعه احساس می شود در پژوهش های پژوهشگران حوزه دیده نمی شود یا به ندرت انجام می شود که نتیجه این تحقیق و پژوهش برداشتن این معضل از حوزه های علمیه است؛ و اینکه متأسفانه یک معضل دیگری که در حوزه ها در حال حاضر وجود دارد رو آوردن طلبه به سمت آموزش و نمره است، تقریباً اکثر ساعات حوزه جهت آموزش اختصاص داده می شود. در حالی که آموزش مقدمه پژوهش است. با توجه به جستجوی محقق، کتاب یا تحقیق بخصوصی در مورد پژوهش در حوزه از دیدگاه رهبری یافت نشد و بیشتر جمع آوری مطالب در مورد موضوع تحقیق از سایت انجام شد. روش تحقیق به صورت تجربه و عملی است، روش گردآوری کتابخانه ای و اسنادی می باشد و پردازش اطلاعات توصیفی، تحلیلی است.

۱- مفاهیم تحقیق

۱-۱- معنای پژوهش

معنای لغوی: پژوهش از نظر لغوی به معنای تحقیق است که الفاظ، کاوش، جستجو و جستار نیز در زبان فارسی، مترادف با آن هستند. معنای اصطلاحی: پژوهش عبارت است از: تلاش فکری منظم، روشمند و پرسش محور، برای یافتن پاسخ و دست یابی

به حقیقت است که بر مبنای استدلال عالمانه و شواهد و منابع متعدد و معتبر انجام می‌گیرد تا نظر حق اثبات و نظر باطل نفی گردد. (مهدی زاده، ۱۳۸۸، ۲۶)

۲-۱- معنای حوزه

معنای لغوی: حوزه در لغت عرب به معنای ناحیه، مجتمع و مکان ثقل آمده است و حوزه الاسلام به معنای حدود و ثغور و نواحی اسلامی است. معنای اصطلاحی: کلمه حوزه یا حوزه‌های علمیه اصطلاحی است رایج در جهان به‌ویژه نزد شیعیان به معنای مرکز تحصیل علوم دینی و به اصطلاح دانشگاهی است برای آموزش و فراگیری علوم دینی و قدیمه که با در اختیار داشتن گنجینه به یادگار مانده از خاندان نبوت و عترت، فرهنگ بی‌نظیری را در تمام زمینه‌های علمی، اجتماعی و بعضاً سیاسی از خود به یادگار گذارده است. (حاج سید جوادی، ۵۴۹/۶)

۲- پژوهش در اسلام

دین اسلام اقیانوسی بی‌کران از دانایی و علوم مختلف را بر روی انسان می‌گشاید. اهمیتی که دین اسلام به اندیشه، علم‌آموزی و پژوهش داده است بسیار شایان توجه است. کتاب‌های مذهبی از قرآن و نهج‌البلاغه گرفته تا سایر کتاب‌های حدیثی، سرشار از علوم مختلف و دانستنی‌های گوناگون است و بر عهده دانشمندان اسلامی است که در این اقیانوس بی‌کران غوص کنند و مرواریدی از دانایی به‌قدر توان خود به جامعه اسلامی هدیه کنند.

۳- ارزش پژوهش

آنچه به نتیجه کار پژوهشگر ارزش می‌بخشد، موضوعی است که پژوهشگر برای تلاش خود برگزیده است. اندیشمندی که برای روشن کردن و شناساندن راه زندگی بشر و نمودن راه هدایتی از سوی راهنمایان الهی، در کلام این بزرگواران جستجو می‌کند و درست را از نادرست می‌شناساند و به تفسیر و ترجمه آن می‌پردازد، یا دانشمندی که برای درمان یا شناخت عامل یک بیماری عمری را به تلاش می‌گذراند تا جامعه بشری را از رنجی آزاردهنده نجات بخشد، حقی عظیم بر گردن جامعه بشری دارد و شایسته پاداشی بسیار است. اما هستند کسانی که برای قتل‌عام یا به خرابی کشاندن منطقه‌ای، در پی یافتن سلاحی مخرب می‌کوشند. اینان خائنان به عالم علمند و سزاوار عقابی بزرگ.

۴- اهمیت پژوهش

اسلام عزیز برای پژوهش و جستجو در عالم علم اهمیتی ویژه و وافر قائل است تا آنجا که مداد علما را برتر و والاتر از خون شهدا می‌داند (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۴/۲) و دانش‌اندوزی و طلب علم را از نماز و روزه و حج و جهاد در پیشگاه خدا بهتر و عزیزتر می‌شمرد. (علامه مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۴/۲) آری معجزه برتر پیامبر ما کتاب آسمانی اوست و جمله آغازی آن که خداوند بدان با رسولش سخن گفت امر به خواندن است. رسول خدا و جانشینان گران‌قدرش حامل همه علوم الهی بر روی زمین هستند و آبشارهای سرشار و جاری کلامشان سفره‌های عظیم دانایی را در برابر ما گشوده است.

۵- منزلت پژوهشگر

پژوهش گامی است که محقق برای شفاف سازی مسئله ای مبهم برمی دارد تا پاسخی دقیق و منطقی برای حل آن بیابد. رسالت اصلی پژوهشگر و محقق، صیانت از حریم حقیقت و تبیین و تشریح آن است. محقق کسی است که به منظور کشف حقایق، در دریای اندیشه والای انسانی غوطه ور می شود. محققان، اهرم های نیرومند روحی، سرمایه های سرشار فکری، روشن کننده راه پرپیچ و خم زندگی پیشینیان و مقدمه سازان فکری عروج به کمال در پیش روی انسان اند. اینان همان طالبان علم اند که در فرهنگ قرآن و اهل بیت= از ایشان با عبارت های مختلف تجلیل شده است؛ چنانکه امام باقر P می فرماید: «همه جنبندگان زمین بر طالب علم درود می فرستد، حتی ماهی های دریا» (بصائر الدرجات، ۴ / ۲۴)

۶- پژوهش؛ راهبرد اساسی تبلیغ

یکی از مهم ترین وظایف انسان مؤمن، پاسداری از حقیقت و دعوت همه انسان ها به سوی خداست. این مأموریت، به صرف داشتن نیت پاک و الهی تحقق نمی یابد؛ بلکه بنا به دستور صریح قرآن که می فرماید: «ای رسول، به امت بگو روش من و پیروانم این است که خلق را به سوی خدا با بینایی و بصیرت دعوت کنم»، (یوسف: ۱۰۸) موظفیم بر اساس عنصر بصیرت و آگاهی عمل کنیم و در مورد مسائل جامعه اسلامی، دانش، بینش و دقت لازم را به دست آوریم. (اصلائی، ۱۳۸۱، ۸) در روایات اسلامی نیز از برخی دانشمندان آگاه و پژوهنده، با عنوان «عالم به زمان خود» تعبیر شده است. امام صادق P در این باره فرموده است: «عالم به زمان، مورد هجوم شبهه ها قرار نمی گیرد» (کافی، ۲۶/۱) که نتیجه آن جز بصیرت و آگاهی نخواهد بود. البته علم و آگاهی و بصیرت نیز به آسانی به دست نمی آید و برای رسیدن به آن، باید تحقیق و پژوهش کرد؛ پژوهشی که بر پایه تفکر و تعقل، نیت پاک و بصیرت استوار باشد. (اصلائی، ۱۳۸۱، ۸)

۷- پژوهش دینی

پژوهش و تحقیق نه تنها روشن کننده راه دنیا و کلید فتح قله های موفقیت و سعادت دنیوی است، بلکه کمال اخروی نیز جز در سایه آن به دست نمی آید. اهمیت این مطلب تا آنجاست که خداوند متعال تنها راه انتخاب و گزینش دین را تحقیق قرارداد و به دست آوردن اعتقادات دینی را جز از راه پژوهش، تحقیق، اندیشه و تدبیر نمی پذیرد (اسراء، ۳۶) و هرگونه تقلیدی را در این مورد رد می کند. افزون بر این، در متن دین هم اعمال کسی مقبول تر و به رضایت الهی نزدیک تر است که عملش بر اساس درکی هر چه ژرف تر و روشن تر از ابعاد مختلف دین صورت گیرد؛ چنان که در بسیاری از آیات و روایات به این امر تصریح شده است: «هر کس در دین خود تفقه و پژوهش نکند، خدا از عمل او خرسند نمی شود» (تحف العقول عن آل الرسول=، ۱۴۰۴،

(۴۱۰)

۷- پژوهش؛ وظیفه همگانی و همیشگی

وظیفه پژوهش و تحقیق در جامعه اسلامی، تنها به عده‌ای خاص یا مجامع علمی محدود نمی‌گردد، بلکه بر اساس آموزه‌های دین اسلام، وظیفه‌ای است که بر دوش همگان قرار دارد و هر کس در هر مرتبه‌ای موظف است در حد توان و امکانات خویش به آن بپردازد. این مطلب به‌روشنی در روایات اسلامی آمده است؛ چنانکه پیامبر اسلام^۱ بارها در طول عمر گران‌مایه خویش، به این مطلب تصریح کردند که «فراگیری دانش، وظیفه هر زن و مرد مسلمان است». (عاملی، ۲۶/۲۷) یا بایان عباراتی چون «خداوند جویندگان دانش را دوست می‌دارد»، (عاملی، ۲۶/۲۷) امت مسلمان را به این امر تشویق و ترغیب می‌فرمودند. دانش‌پژوهی، علاوه بر همگانی بودن، وظیفه‌ای همیشگی است و در هیچ برهه‌ای از عهده انسان نمی‌افتد. امام صادق P در این باره می‌فرماید: «طلب علم در همه حال امری واجب و ضروری است» (مجلسی، ۱۲۷/۱)

۸- ضرورت و اهمیت تحقیق و پژوهش از دیدگاه اسلام و قرآن

این مطلب روشن است که، اسلام و قرآن آدمی را به تحقیق و تتبع تشویق می‌کنند و او را وامی‌دارند تا در سایه آن جلوه حق را بدان گونه که هست عیان سازند. این امر از نظری برای خود شخص و از سویی برای دیگران لازم و ضروری است، اما از نظر خود از آن بابت که او باید بداند چه راه و روشی برای زندگی خود برگزیده است، آنچه او مشی می‌کند طریق صواب است یا خطا، تنها کاوش و تحقیق است که پرده از این راز برمی‌دارد. به همین جهت پذیرش اصول اعتقادی در اسلام باید از روی تحقیق باشد و گرنه ایمان شخص ارزشی ندارد؛ و متعاقب آن تحقیق قبل از هر عملی عین صواب است. اما از نظر دیگران باید بگوییم اگر انسان را به‌عنوان فردی متعهد و مسئول بشناسیم بر او لازم می‌شود که از حقایقی که خود به دست آورده، دیگران را نیز آگاهی دهد و یا خود در برابر عمل و رفتار دیگران احساس مسئولیت کند به تحقیق و کشف حقیقت بپردازد و لذا آن‌کس که امکان و قدرت تحقیق را دارد مسئولیت بیشتری را در قبال جامعه پیدا می‌کند.

آیات قرآنی که دلالت بر ضرورت و اهمیت تحقیق و شناخت می‌نماید بر اساس نحوه دلالتشان به چند دست تقسیم می‌شوند:

الف- تشویق به فراگیری: مانند آیه‌ی ۹ سوره‌ی زمر: «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ (زمر، ۹) بگو ای رسول آنان که اهل علم و دانشند با مردم جاهل نادان یکسانند؟ خردمندان متذکر مطلبند.»

ب- توبیخ کاهلان: مانند آیه‌ی ۱۸۵ سوره‌ی اعراف که می‌فرماید: «وَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ؛ (اعراف، ۱۸۵) آیا بر ملکوت آسمان‌ها و زمین نظر نمی‌افکنید.»

ج- تعظیم عالمان: مانند آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی فاطر: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ؛ از میان بندگان خدا، تنها دانشمندان از او می‌ترسند.» یا: «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ؛ (مجادله، ۱۱) خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده‌شده درجات عظیمی می‌بخشد.»

د- ذم تقلید: مانند آیهی ۳ سورهی حج: «وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَّرِيدٍ؛ گروهی از مردم، بدون هیچ علم و دانشی به مجادله دربارهی خدا برمی خیزند؛ و از هر شیطان سرکشی پیروی می کنند.»

ه- تکریم علم: مثل آیهی ۹۹ سورهی حجر: «وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ؛ خداوند را عبادت نما تا به یقین نائل گردی.» و نیز آیهی ۱۲ سورهی طلاق: «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَ ... لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ؛ خداوند همان کسی است که هفت آسمان را آفرید و... تا بدانید خداوند بر هر چیز تواناست.»

از آنچه گذشت دانسته می شود، از نظر قرآن کریم انسان در جمیع شئون و ارتباطات خود، موظف است بر اساس تحقیق و پژوهش راه را طی کند. در احادیث نیز به این مسئله مهم در موارد متعددی اشاره گردیده است مانند: «أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ؛ فَإِنَّ طَلَبَ الْعِلْمِ قَرِيبَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ؛ دانش و تحقیق را فراگیرید اگرچه در کشور چین باشد؛ زیرا فراگیری علم بر هر فرد مسلمانی واجب است.» (میزان الحکمه، ۳/ ۲۰۷۰)

۱۰- پژوهش های حوزوی در نگاه رهبری

«من گاهی راجع به مسائل حوزه علمیه فکر می کنم، حقیقتاً یک حالت سراسیمگی پیدا می کنم.» (بیانات در جمع علما و مدرّسان و فضلاء حوزهی علمیهی قم، ۱۳۷۰) این عبارات آیت الله خامنه ای است. ایشان در مسئله تحقیق و پژوهش در حوزه نیز دغدغه های بسیاری دارند و بارها آن را بیان کرده اند. ایشان درجایی دیگر عنوان کردند که اگر تقسیم بودجه کشور یا اولویت های آن در اختیار رهبری بود، بدون شک بنده جزء اولین اولویت ها، اولویت تحقیق و علم را معین می کردم. (بیانات در دیدار با اساتید دانشگاه های کشور، ۱۳۸۱) رهبری بر این باورند که به هر میزان هم به عرصه تحقیق و پژوهش اهتمام بورزیم، بازهم کم است و راه طولانی در پیش داریم. (سخنرانی ۸/۰۸/۸۲) اهتمام ایشان به امر پژوهش به گونه ای است که عنوان می کنند «آن کسانی که در دانشگاه ها، مراکز تحقیقی، مراکز علمی را می خواهند از علم و از تحقیق و پژوهش دور کنند، برای دشمن کار می کنند، دشمن بیشترین جایزه را حاضر است به این افراد بدهد.» (سخنرانی هفدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی، ۱۳۸۵) با این دغدغه مندی و رویکرد است که آیت الله خامنه ای به بحث از تحقیق و پژوهش نظر می کنند. مسئله پژوهش های حوزوی اما یکی از مواردی است که ایشان بر آن انگشت تأکید نهاده اند و اسلوبی را نیز عرضه داشته اند.

۱-۱- هدف گذاری در پژوهش

آیت الله خامنه ای بر این مسئله تأکید دارند که در امر پژوهش، می باید هدف ها مشخص باشد و بدون التفات به هدف، قدمی برداشته نشود. توصیه ایشان این است که: «شما هدف را این قرار بدهید که ملت و کشور شما در یک دوره ای بتواند مرجع علمی و فناوری در همه دنیا باشد. شما کاری کنید که در یک دوره هایی هر دانشمندی اگر بخواهد به آخرین فرآورده های علمی دست پیدا کند، ناچار باشد زبان فارسی را - که شما اثرتان را به زبان فارسی نوشته اید - یاد بگیرد. همچنان که امروز شما

برای دستیابی به فلان علم مجبورید فلان زبان را یاد بگیرید تا بتوانید کتاب مرجع را پیدا کنید و بخوانید، شما کاری کنید که در آینده کشور شما یک چنین وضعی پیدا کند و می‌توانید.» (بیانات مقام معظم رهبری، سال ۱۳۸۲)

آیت‌الله خامنه‌ای همچنین عنوان می‌کنند که «شما برای خودتان یک نقش تاریخی و ملی تعریف کنید، نه یک نقش شخصی. وقتی انسانی نقش شخصی برای خودش تعریف می‌کند، هدف او این می‌شود که به آن ثروت برسد، به شهرت برسد، همه او را بشناسند، همه او را احترام کنند، این می‌شود هدف. به این چیزها هم که رسید، دیگر کاری ندارد، انگیزه‌ای برایش باقی نمی‌ماند؛ اما انسان وقتی برای خودش یک نقش ملی، یک نقش تاریخی تعریف کرد، وضع فرق می‌کند. شما باید آینده و تاریخ کشور را در نظر بگیرید و ببینید این ملت به کجا باید برسد و شما امروز در کجای این چرخه و این ریل عظیم قرار دارید.»

در مسائل قرآنی هم ایشان هدف‌ها را این‌گونه ترسیم می‌کنند: «جهت‌گیری همه فعالیت‌های قرآنی باید به سمت ظهور و بروز عملی آموزه‌ها و دستورات قرآن در جامعه و رفتارهای فردی و جمعی باشد... جهت‌گیری پژوهش‌های قرآنی باید به سمت عینیت‌بخشی دستورات قرآن در جامعه و زندگی مردم باشد. پژوهنده قرآنی باید از نظر روحی و درونی، زمینه پذیرش حقیقت ناب قرآن را داشته باشد زیرا در غیر این صورت ممکن است پژوهش در قرآن، در جهت مخالف آن استفاده شود. اگر دل پاکیزه نباشد، نتیجه آن می‌شود که از قرآن برای کوبیدن اسلام و جمهوری اسلامی و فضائی که نظام اسلامی در اختیار ما قرار داده است، استفاده می‌شود.» (بیانات در جمع بانوان قرآن‌پژوه، ۱۳۸۸)

ایشان استفاده از متد علمی را در قرآن‌پژوهی، از نکات بسیار مهم می‌دانند و بدان توجه می‌دهند: «شیوه و متد علمی استفاده از قرآن در قرآن‌پژوهی بسیار مهم است و در این زمینه، شیوه علمای دین و فقها در استفاده از آیات و روایات، شیوه کاملاً علمی و آزموده شده است. مبنای علوم انسانی غرب که در دانشگاه‌های کشور به صورت ترجمه‌ای تدریس می‌شود، جهان‌بینی مادی و متعارض با مبانی قرآنی و دینی است، درحالی‌که پایه و اساس علوم انسانی را باید در قرآن جستجو کرد.»

آیت‌الله خامنه‌ای بر استنباط اصول کلی از قرآن تأکید می‌کنند. این اصول می‌تواند علی‌الخصوص در دانش‌های علوم انسانی به کار آید. به تعبیر ایشان: «یکی از مسائل مهم و اصلی در قرآن‌پژوهی، استخراج مبانی علوم انسانی است. اگر این کار انجام شود، پژوهشگران با استفاده از مبانی قرآنی و همچنین استفاده از برخی پیشرفت‌های علوم انسانی می‌توانند بنای رفیع و مستحکمی را از علوم انسانی پایه‌گذاری کنند.» (بیانات در جمع بانوان قرآن‌پژوه، ۱۳۸۸)

۲-۱۰- التفات به مسائل روز

یکی از تأکیدات رهبری در پژوهش‌های حوزه، توجه به مباحث و مسائل جدید است. ایشان دوری گزینی از مسائل روز را یکی از آفات تحقیقات حوزوی می‌دانند. ایشان در سخنرانی سال ۱۳۷۰ در میان طلاب حوزه علمیه قم این نکته را این‌گونه بیان کردند: «تحقیق و پژوهش و اطلاع و آگاهی از حقایق و معارف عالم و وضع علمی دنیا، از چیزهایی است که برای حوزه علمیه

لازم است. حوزه علمیه نباید از مسائل و جریانات علمی دنیا منزوی باشد. باید در متن جریانات علمی باشد. البته این حرف به معنای آن نیست که فردا تک تک طلاب قم بگویند خیلی خوب، ما می خواهیم حالا در متن جریانات علمی قرار بگیریم، پس درس هایمان را زمین بگذاریم و اول یک خورده زبان یاد بگیریم و بعد بیاییم! نه حوزه باید باشد، نه تک تک طلاب. مجموعه حوزه باید مثل یک استخر جدا افتاده ای از جریانات علمی و فکری جهان نباشد، دریای عظیمی باشد که جریان های آب به آن وارد بشوند و جریان هایی هم از آن خارج گردند، فکری در آن وارد بشوند و فکری هم از آن خارج گردند. شما باید دنیایی را سیراب کنید. حوزه نمی تواند کنار بماند. این ها چیزهایی است که در مورد حوزه علمیه قم هموم ماست». (سخنرانی در جمع طلاب و فضایی حوزه علمیه قم ۱۳۷۰)

ایشان تأکید می کنند که: «امروز شما باید بدانید، در جریان باشید که مثلاً در مقوله جامعه شناسی، در دنیا چه نظراتی و چه ایده هایی هست و چه فکری دارد می جوشد. گاهی در این فکرها عناصر مطلوبی هست، آن را جذب کنید، عناصر نامطلوبی هم هست، قبل از آنکه بیاید، دفاع مناسبش را آماده کنید و ذهنیت جامعه را آماده کنید و ذهنیت جامعه را واکنش کنید. این طور نباشد که وقتی آمد و یک عده رفتند و خواندند و طرفدار شدند، ما بگوییم بله فلان کس در فلان قضیه این طور گفته و این مطلب به این دلیل درست نیست. پس تحقیق و پژوهش و اطلاع و آگاهی از حقایق و معارف عالم و وضع علمی دنیا، از چیزهایی است که برای حوزه علمیه لازم است». (سخنرانی در جمع طلاب و فضایی حوزه علمیه قم ۱۳۷۰)

ایشان هر چند که به کارگیری دستاوردهای دنیا جدید را توصیه می کنند، اما بیم می دهند که این سخن نباید به جانب غربی شدن کشور بینجامد. توصیه آیت الله خامنه ای در این مسئله چنین است: «عزیزان من، ما می خواهیم کشور را علمی کنیم، اما هدف از علمی شدن کشور این نیست که کشور را غربی کنیم. اشتباه نشود، غربی ها علم را دارند اما در کنار علم و آمیخته با این علم چیزهایی را هم دارند که از آن ها می گریزیم. ما نمی خواهیم غربی بشویم. ما می خواهیم عالم بشویم. علم امروز دنیایی که عالم محسوب می شود، علم خطرناکی برای بشر است. علم را در خدمت جنگ، در خدمت خشونت، در خدمت فحشا، در خدمت مواد مخدر، در خدمت خونریزی و جنگ قرار داده اند. چنین علمی را نمی خواهیم. ما این جور عالم شدن را نمی خواهیم. ما می خواهیم علم در خدمت انسانیت باشد. در خدمت عدالت باشد. در خدمت صلح، ما این جور علمی می خواهیم. اسلام به ما این علم را توصیه می کند».

آیت الله خامنه ای به استفاده از ابزارهای جدید در امور تحقیق و پژوهش نیز انگشت تأکید می نهند. در پیامی که به مناسبت مراسم فارغ التحصیلی موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی بیان شد، این گونه آوردند: «حوزه مقدسه قم که علوم اسلامی را در سطح ممتاز تعلیم و تحقیق می کند، در کنار مراکز درسی به شیوه های معمول و معهود که از امتیازات فراوان برخوردار

است، باید از مراکزی که شیوه‌های جدید پژوهش و آموزش را تجربه می‌کند نیز برخوردار باشد و بر ذخیره کهن و غنی و تمام‌نشدنی خود، فرآورده‌های تازه بشری را نیز بیفزاید.» (پیام به مناسبت مراسم فارغ‌التحصیلی موسسه امام خمینی، ۱۳۷۵)

۳-۱۰- نگاهی کاربردی به پژوهش

آیت‌الله خامنه‌ای تأکید بسیار دارند که پژوهش و تحقیق می‌باید به میدان عمل وارد شود و از کنج کتابخانه‌ها بیرون بیاید. ایشان در خصوص پایان‌نامه‌هایی که به رشته تحریر درمی‌آید، این‌گونه فرمودند که: «...ساعت‌های بسیار ذی‌قیمتی صرف تهیه یک پایان‌نامه یا یک پژوهش در دانشگاه می‌شود. آیا گزینش این عناوین، حساب‌شده و در جهت نیازهای کشور است؟ آیا محصول پژوهش و تحقیقی که استاد و دانشجو مشترکاً و یا به‌طور دسته‌جمعی انجام داده‌اند، به مرحله اجرا می‌رسد؟» (دیدار با اساتید دانشگاه، ۱۳۸۳) ایشان عنوان می‌کنند که: «بعضی از دانشجویان پایان‌نامه‌های خود را جلد کرده و قشنگ برای بنده می‌فرستند. من در کتابخانه خودم قفسه‌ای را برای همین پایان‌نامه‌ها گذاشته‌ام. متأسفانه من مجال نمی‌کنم از این‌ها استفاده کنم. حالا در آن رشته‌هایی که برای من قابل‌استفاده است؛ اما برای اینکه این پژوهش، این پایان‌نامه‌ها که ساعت‌های گران‌بهایی صرف آن شده به کار بیاید چه راه‌حلی وجود دارد؟»

تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بر کاربردی و عملی بودن پژوهش‌ها به‌گونه‌ای است که در صورت کاربردی نبودن و عملیاتی نگشتن تحقیقات، آن را اتلاف وقت و هزینه می‌دانند. از اینجاست که آیت‌الله خامنه‌ای به بحث تولید علم نظر می‌کنند و بسنده کردن به آموخته‌های دیگران را موردنقد قرار می‌دهند. به تعبیر ایشان: «حفظ کردن حرف‌ها و گفته‌ها و نوشته‌هایی که معلوم نیست همه‌اش چقدر فایده داشته باشد و درگیر کردن ذهن جوانان به چیزی که غیر لازم است، باید فکر کرد، باید افراد برگزیده و شاخص بنشینند نظامی را طراحی کنند که جوان ما میل به پژوهش، تعمق و تحقیق پیدا کند.» (بیانات سال ۱۳۸۷)

تولید علم، دغدغه آیت‌الله خامنه‌ای در امر پژوهش است. ایشان عنوان می‌کنند که: «آنچه مهم است، تولید علم است. تولید علم یعنی شکستن مرزهای علم و پیشرفت کردن، با تحصیل علم و تبحر در علوم تفاوت دارد. نه اینکه به دومی نیاز نیست، اما دومی کافی نیست. اینکه نوشته و تحقیق و فرآورده‌های ذهن دانشمندان درزمینه‌ی علوم مختلف، چه علوم انسانی، چه علوم تجربی بیاید و خوب دانسته شود و همین‌ها محور تشخیص و معرفت نهایی انسان شود، چیز مطلوبی نیست، ما می‌بینیم که در زمینه‌های مختلف تحقیق و پژوهش و رسیدن به نظریه در دنیای مادی و دنیای غرب، مبنای قابل‌قبول و مورد اعتماد نبوده، بخصوص درزمینه‌ی علوم انسانی که در علوم تجربی و در فناوری هم اثر خودش را نشان می‌دهد.» (سخنان رهبر معظم انقلاب در دیدار اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳)

آیت‌الله خامنه‌ای با التفات بر امر پژوهش، بر مؤلفه‌هایی انگشت می‌نهند که التفات بدان می‌تواند گره‌های بسیاری را بگشاید. توجه به این مؤلفه‌ها می‌تواند به رشد و کاربردی‌تر شدن امر پژوهش بینجامد. همچنین می‌تواند سراسیمگی در امور حوزه‌ها را

نیز به نکاتِ نیکی مایل کند: «من گاهی راجع به مسائل حوزه علمیه فکر می‌کنم، حقیقتاً یک حالت سراسیمگی پیدا می‌کنم...».

۴-۱۰- نقش علم و پژوهش در بیانیه گام دوم انقلاب

رهبری در بسیاری از سخنان خود به اهمیت علم و پژوهش اشاره کردند. بیانیه گام دوم انقلاب هم از این قاعده مستثنی نیست. به گزارش خبرنگار گروه سیاسی باشگاه خبرنگاران جوان، انقلاب اسلامی ایران در حالی چهلمین سالگرد پیروزی خود را پشت سر گذاشت و قدم به دهه‌ی پنجم حیات خود نهاد که اگرچه دشمنان مستکبرش گمان‌های باطلی در سر داشتند، اما دوستانش در سراسر جهان، امیدوارانه آن را درگذر از چالش‌ها و به دست آوردن پیشرفت‌های خیره‌کننده، همواره سربلند دیده‌اند.

در چنین نقطه‌ی عطفی، رهبر حکیم انقلاب اسلامی با صدور «بیانیه‌ی گام دوم انقلاب» و برای ادامه‌ی این راه روشن، به تبیین دستاوردهای شگرف چهار دهه‌ی گذشته پرداخته و توصیه‌هایی اساسی به‌منظور «جهاد بزرگ برای ساختن ایران اسلامی بزرگ» ارائه فرموده‌اند.

دانش، آشکارترین وسیله‌ی عزت و قدرت یک کشور یکی از محورهای مهم در بیانیه گام دوم انقلاب، «علم و پژوهش» است؛ دانش، آشکارترین وسیله‌ی عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. دنیای غرب به برکت دانش خود بود که توانست برای خود ثروت و نفوذ و قدرت دویست‌ساله فراهم کند و باوجود تهیدستی در بنیان‌های اخلاقی و اعتقادی، با تحمیل سبک زندگی غربی به جوامع عقب‌مانده از کاروان علم، اختیار سیاست و اقتصاد آن‌ها را به دست گیرد. ما به سوءاستفاده از دانش مانند آنچه غرب کرد، توصیه نمی‌کنیم، اما مؤکداً به نیاز کشور به جوشاندن چشمه‌ی دانش در میان خود اصرار می‌ورزیم. بحمدالله استعداد علم و تحقیق در ملت ما از متوسط جهان بالاتر است. اکنون نزدیک به دو دهه است که رستاخیز علمی در کشور آغاز شده و با سرعتی که برای ناظران جهانی غافلگیرکننده بود -یعنی یازده برابر شتاب رشد متوسط علم در جهان- به‌پیش رفته است.

دستاوردهای دانش و فناوری ما در این مدت که ما را به رتبه‌ی شانزدهم در میان بیش از دویست کشور جهان رسانید و مایه‌ی شگفتی ناظران جهانی شد و در برخی از رشته‌های حسّاس و نوپدید به رتبه‌های نخستین ارتقاء داد، همه‌وهمه در حالی اتفاق افتاده که کشور دچار تحریم مالی و تحریم علمی بوده است. ما باوجود شنا در جهت مخالف جریان دشمن‌ساز، به رکوردهای بزرگ دست‌یافته‌ایم و این نعمت بزرگی است که به خاطر آن باید روز و شب خدا را سپاس گفت.

باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم.

اما آنچه من می‌خواهم بگویم این است که این راه طی شده، با همه‌ی اهمیتش فقط یک آغاز بوده است و نه بیشتر. ما هنوز از قله‌های دانش جهان بسیار عقبیم؛ باید به قله‌ها دست‌یابیم. باید از مرزهای کنونی دانش در مهم‌ترین رشته‌ها عبور کنیم. ما از این مرحله هنوز بسیار عقبیم؛ ما از صفر شروع کرده‌ایم. عقب‌ماندگی شرم‌آور علمی در دوران پهلوی‌ها و قاجارها در هنگامی که مسابقه‌ی علمی دنیا تازه شروع شده بود، ضربه‌ی سختی بر ما وارد کرده و ما را از این کاروان شتابان، فرسنگ‌ها عقب نگه‌داشته بود.

ما اکنون حرکت را آغاز کرده و با شتاب پیش می‌رویم، ولی این شتاب باید سال‌ها با شدت بالا ادامه یابد تا آن عقب‌افتادگی جبران شود. این‌جانب همواره به دانشگاه‌ها و دانشگاهیان و مراکز پژوهش و پژوهندگان، گرم و قاطع و جدی در این‌باره تذکر و هشدار و فراخوان داده‌ام، ولی اینک مطالبه‌ی عمومی من از شما جوانان آن است که این راه را با احساس مسئولیت بیشتر و همچون یک جهاد در پیش گیرید. سنگ بنای یک انقلاب علمی در کشور گذاشته شده و این انقلاب، شهیدانی از قبیل شهدای هسته‌ای نیز داده است. به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما به شدت بیمناک است ناکام سازید. (خامنه‌ای، ۴۱)

از همه این حرف‌هایی که گفته شد مهم‌تر مسئله علم و تحقیق و پژوهش است. پول فی‌نفسه اقتدار نمی‌آورد. آنی که اقتدار می‌آورد، دانش است. امروز اگر آمریکا پیشرفتگی علمی خودش را نمی‌داشت، نمی‌توانست در دنیا این‌جور زور گوئی بکند و در همه‌ی مسائل عالم دخالت بکند. ثروت هم اگر به دست می‌آید از ناحیه علم به دست می‌آید علم را اهمیت بدهید. اینی که من ساله است روی مسئله‌ی علم، تحقیق، پژوهش، پیشرفت، نوآوری، شکستن مرزهای علمی موجود تکیه می‌کنم، به خاطر این است. بدون انواع دانش، اقتدار کشور امکان‌پذیر نیست. دانش اقتدار می‌آورد. (در دیدار با جمعی از نخبگان علمی کشور، ۱۳۸۸)

یکی از بالندگی و شکوفایی‌های جمهوری اسلامی رشد علمی کشور است، پژوهش خیلی مهم است. البته ما پژوهشگاه‌هایی داریم، خوب هم هست، اما خود دانشگاه‌ها باید پژوهش محور بشوند؛ پژوهشگاه درست کنند، پژوهشکده درست کنند و خود دانشگاه بشود پژوهش [محور]. منافاتی هم ندارد که بیرون هم باشند، پژوهشگاه‌ها و پژوهشکده‌های بیرونی وجود داشته باشند، اما خود دانشگاه‌ها باید پژوهش محور بشوند.

رشد علمی کشور است که بدون تلاش و همت متخصصین و نخبگان کشور امکان‌پذیر نبود؛ حال انقلاب گام دوم خود را آغاز کرده است و پژوهش و مباحث علمی در نقطه بسیار مطلوبی قرار گرفته است؛ اما نکته مهمی که وجود دارد این است که این رشد علمی بایستی تداوم داشته باشد که شاهد اتفاقات چشم‌گیری در زمینه‌ی علمی داشته باشیم که این مطالبه مقام معظم رهبری هم به حساب می‌آید. (خامنه‌ای، ۴۱)

نتیجه گیری

حرکت کردن در مسیر بیانات مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) بسیار از خلأهایی که در حوزه وجود دارد که خود شخص رهبری به آن اشاره دارند، برطرف می شود و تمام ساعات حوزه فقط مختص به آموزش قرار نمی گیرد، چون پایه و اساس حوزه ها و رسالت طلاب تحقیق و پژوهش است تا بتوانند به عنوان یک طلبه موفق در جامعه حضور داشته باشند، یک طلبه بدون تحقیق و پژوهش نمی تواند جوابگوی مسائل اجتماع باشد؛ و حتی در تدریس هم نمی تواند موفق باشد، چون آموزش مقدمه پژوهش است. دستاوردی که در این تحقیق می توان ارائه داد، اهتمام به پژوهشگران و استقبال از طرح های پژوهشی، پرورش محققین جوان و هموار کردن مسیر برای محققین زبده و زبردست. به فرموده مقام معظم رهبری^(مدظله العالی) عنصر تحقیق و پژوهش در همه جا به صورت یک اصل در مجموعه کارها و فعالیت های حوزه باید مورد توجه قرار گیرد.

منابع

- (۱) قرآن کریم
- (۲) اصلانی عبدالرضا ، ۱۳۸۱ ، «پژوهش راهبرد اساسی انسان مؤمن»، «جمهوری اسلامی». ۲ دی ماه.
- (۳) حاج سید جوادی، (زیر نظر آقایان: ، خرمشاهی، اشکوری، کامران خانی)، دائرةالمعارف تشیع، جلد ۶، چاپ اول، نشر حجتی.
- (۴) حر عاملی محمدبن حسن ، ۱۴۱۴، وسائل الشیعه، جلد ۲۷، ناشر: آل البيت (ع).
- (۵) حرآنی حسن ابن شعبه ، ۱۲۹۷، تحف العقول، قم، مؤسسه انتشارات اسلامی.
- (۶) خامنه ای سیدعلی، ۱۳۹۷، بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ناشرچاپی: انقلاب اسلامی، نشر تهران.
- (۷) محمدی ری شهری محمد ، ۱۳۸۴، میزان الحکمه، جلد ۳، ناشر: دار الحدیث.
- (۸) مجلسی محمدباقر، ۱۴۰۴ ه. ق، بحار الأنوار، ، بیروت - لبنان، ، جلد ۲، ناشر: مؤسسه الوفاء .
- (۹) مهدی زاده، حسین، ۱۳۸۸ ، راهنمای پژوهش نامه نویسی، قم، چاپ دوم، نشر هاجر.